

Arheološki institut

ARHEOLOGIJA U SRBIJI
projekti Arheološkog instituta u 2015. godini

Urednici

Ivan Bugarski
Nadežda Gavrilović Vitas
Vojislav Filipović

Beograd 2017

Izdavač

Arheološki institut
Beograd, Kneza Mihaila 35/IV
11000 Beograd, Srbija
e-mail: institut@ai.ac.rs
www.ai.ac.rs
Tel. +381 11 2637191

Za izdavača

Miomir Korać

Urednici

Ivan Bugarski
Nadežda Gavrilović Vitas
Vojislav Filipović

Priprema

Arheološki institut

Elektronsko izdanje

ISBN 978-86-6439-014-9

SADRŽAJ

Redakcija, Uvod	5
Slaviša Perić, Olga Bajčev, Ivana Stojanović, Đurđa Obradović, Preliminarni rezultati istraživanja na nalazištu Slatina – Turska česma u Drenovcu 2015. godine	15
Aleksandar Kapuran, Igor Jovanović, Ružana 2: praistorijska metalurška peć iz Banjskog Polja kod Bora – istraživanja 2015. godine	21
Aleksandar Bulatović, Rezultati zaštitnog istraživanja praistorijskog naselja na lokalitetu Piljakovac u Kržincu kod Vladičinog Hana	27
Vojislav Filipović, Ivana Popadić, Vidan Dimić, Zaštitna arheološka istraživanja na nalazištu Kalčine šume kod Vladičinog Hana	37
Ivan Vranić, Arheološka istraživanja lokaliteta Kale u Krševici 2015. godine	41
Saša Redžić, Nemanja Mrđić, Bebina Milovanović, Zaštitna arheološka istraživanja na lokalitetu Više grobalja 2015. godine	49
Mladen Jovičić, Ilija Danković, Milica Mitić, Zaštitna arheološka iskopavanja kasnoantičke nekropole na lokalitetu Pećine (Viminacijum) 2015. godine	57
Snežana Nikolić, Ljubomir Jevtović, Goran Stojić, Dragana Rogić, Arheološka istraživanja prostora viminacijumskog amfiteatra u 2015. godini	63
Bebina Milovanović, Saša Redžić, Mladen Jovičić, Arheološka istraživanja na lokalitetu Rit (Viminacijum) u 2015. godini	71
Nadežda Gavrilović Vitas, Gordana Milošević Jevtić, Vesna Crnoglavac, Arheološka istraživanja na Medijani u 2015. godini	77
Sofija Petković, Marija Jović, Dragica Bizjak, Begov most – Staničenje, zaštitna arheološka iskopavanja u 2015. godini na trasi autoputa E80, koridor 10, istočni krak	85
Sofija Petković, Gordan Janjić, Vrelo – Šarkamen, arheološka istraživanja, prezentacija i promocija 2015. godine	93

Sofija Petković, Bojana Ilijić, Marija Jović, Dragica Bizjak, Nekropola Slog – Timacum Minus, zaštitna iskopavanja 2015. godine	97
Vujadin Ivanišević, Bernard Bavant, Ivan Bugarski, Caričin grad – arheološka istraživanja u 2015. godini	103
Snežana Golubović, Ivana Kosanović, Željko Jovanović, Digitalna obrada arheoloških celina i nalaza na Viminacijumu	111
Angelina Raičković Savić, Ana Bogdanović, Obrada keramičkog materijala iz ukopa sa prostora severoistočnog dela amfiteatra Viminacijuma	119
Nataša Miladinović-Radmilović, Dragana Vulović, Ksenija Đukić, Bolesti zglobova – spondiloza i spondilartroza na vratnim pršljenovima	125
Josip Šarić, Aktuelna proučavanja artefakata od okresanog kamena	131
Vujadin Ivanišević, Ivan Bugarski, Učešće Arheološkog instituta u poslednje dve godine projekta Archaeolandscapes Europe	139
Jelena Anđelković Grašar, Milica Tapavički-Ilić, Završetak projekta <i>OpenArch</i> i snimanje filma “Interaction with Visitors in Archaeological Open-Air Museums”	147
Dragana Antonović, MESO 2015, The 9th International Conference on the Mesolithic in Europe, Belgrade, Serbia, September 14th-18th, 2015	151

Uvod

Sveska zbornika *Arheologija u Srbiji* za 2015. godinu je ukupno peta u seriji a druga u redakciji ovog uredništva. I ona je uvećanog obima, kako bi mogla potpuno prikazati rezultate koje smo ostvarili tokom jedne godine. Kao i prethodna sveska, daje izveštaje sa iskopavanja, ali i prikaz naučnog rada na određenim temama, učešća instituta u međunarodnim projektima, kao i organizaciji naučnih i stručnih skupova, radionica...

* * *

Tokom 2015. godine, delatnost Arheološkog instituta je bila uobičajeno razgranata, i kad je reč o sistematskim i zaštitnim arheološkim istraživanjima, vršenju daljinske prospekcije ili organizovanju i obavljanju naučnog rada. Uz istraživanja nekih od najvažnijih arheoloških nalazišta u našoj zemlji, koja traju već decenijama, i završetak velikih obaveza na trasama autoputeva E75, E80 i E763, saradnici Arheološkog instituta bili su angažovani na više naučnih projekata matičnog Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, a učestvovali su i u međunarodnim naučnim projektima. Nastavljeno je i sa obradom i publikovanjem građe iz muzeja širom naše zemlje, dok su istraživači Arheološkog instituta i 2015. godine učestvovali na brojnim naučnim skupovima. Iako smanjenog obima zbog ograničenih finansijskih mogućnosti, održala se izdavačka delatnost instituta, a bibliotečka razmena je vršena prema mogućnostima. Kao što je to bio slučaj u svim dosadašnjim sveskama zbornika, u uvodu ćemo po tezama predstaviti glavne rezultate Arheološkog instituta ostvarene tokom 2015. godine:

Naučni projekti

Saradnici Arheološkog instituta angažovani su na sedam naučnih projekata koje finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, koji su kategorisani kao osnovna istraživanja (OI) i integralna i interdisciplinarna istraživanja (III). Na svim tim projektima se primenjuje multidisciplinarni pristup, uz primenu savremenih metoda prospekcije i arheometrije.

Arheološki institut je nosilac četiri naučna projekta:

1. „Arheologija Srbije: Kulturni identitet, integracioni faktori, tehnološki procesi i uloga centralnog Balkana u razvoju evropske praistorije“ (OI 177020), rukovodilac dr Slaviša Perić;
2. „Romanizacija, urbanizacija i transformacija urbanih centara civilnog, vojnog i rezidencijalnog karaktera u rimskim provincijama na tlu Srbije“ (OI 177007), rukovodilac dr Ivana Popović;
3. „Procesi urbanizacije i razvoja srednjovekovnog društva (OI 177021)“, rukovodilac dr Vujadin Ivanišević;

4. „IRS – Viminacijum, rimski grad i legijski vojni logor – istraživanje materijalne i duhovne kulture, stanovništva, primenom najsavremenijih tehnologija daljinske detekcije, geofizike, GIS-a, digitalizacije i 3D vizualizacije“ (III 47018), rukovodilac dr Miomir Korać.

Saradnici Instituta uključeni su u još tri naučna projekta, koji se ostvaruju na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu i u Istorijskom institutu u Beogradu:

1. „Bioarheologija drevne Evrope: ljudi, biljke i životinje u praistoriji Srbije“ (III 47001), rukovodilac prof. Sofija Stefanović;
2. „Kulturne promene i populaciona kretanja u ranoj praistoriji centralnog Balkana“ (OI 177023), rukovodilac prof. Dušan Mihailović;
3. „Etnogeneza Srba u srednjem veku (rani srednji vek) – Usporedna analiza istorijsko-kulturnog nasleđa, genetskog materijala i predmeta materijalne kulture sa aspekta analitičke hemije“ (III 47025), rukovodilac dr Irena Cvijanović.

Međunarodni projekti i saradnja

U okviru postojane naučne saradnje Arheološkog instituta, nastavljeno je učešće u raznovrsnim međunarodnim projektima, što s jedne strane omogućava unapređivanje naše istraživačke prakse i uvođenje novih metoda, a sa druge svedoči o širini pristupa saradnika Arheološkog instituta i svesti o potrebi za saradnjom – na paritetnoj osnovi i obostranu korist. Priloženi spisak predstavlja tek deo aktivnosti Arheološkog instituta na međunarodnoj sceni. Arheološki institut je u 2015. godini bio partner u sledećim međunarodnim projektima:

1. „Arheološka istraživanja naseobinskih sistema, sahranjivanja i rudnih resursa u bronzanom dobu severozapadne Srbije“ (Arheološki institut u Beogradu, Brooklyn College, The City University of New York i Zavod za zaštitu spomenika kulture Valjevo);
2. „Religious, civilian and military architecture of Roman antique and late antique settlements on the Eastern limes between 1st and 5th century: the territory of present-day Serbia and neighbouring areas“ (2012–2016), projekat Arheološkog instituta i Dipartimento di Storia, Disegno e Restauro dell'Architettura della Sapienza – Università di Roma (Italija);
3. „Srpsko-francusko-nemačka arheološka istraživanja u oblasti Caričinog grada“, projekat sistematskih istraživanja u saradnji sa Centre national de la recherche scientifique (CNRS - Francuska) i Römisch-Germanisches Zentralmuseum (RGZM - Nemačka);
4. ArchaeoLandscapes Europe, projekat Evropske unije – Culture Programme 2007-2013, pod vođstvom Römisch-Germanisches Kommission iz Frankfurta (okuplja 77 institucija iz brojnih evropskih zemalja);
5. ARCHEST, projekat Evropske unije – Culture Programme 2014-2020 – predstavlja se Viminacijum, zajedno sa drugim antičkim središtima (Akvileja, Emona, Sirmijum). Reč je o nastavku projekta T-PAS, okončanog 2013. godine;

6. OpenArch – internacionalna mreža arheoloških muzeja na otvorenom, projekat Evropske unije koji obuhvata 11 partnera (učesnici iz Španije, Holandije, Italije, Švedske, Nemačke, Finske, Velike Britanije, Srbije i dr.);
7. „Die byzantinisch-awarischen Beziehungen auf Grundlage der archäologischen Hinterlassenschaft“ (2013–2017), projekat Römisch-Germanisches Zentralmuseum – Forschungsinstitut für Archäologie, Mainz (RGZM), Archäologischen Institut der Eötvös Loránd-Universität, Budapest (ELTE BTK RI), Archäologischen Institut der Ungarischen Akademie der Wissenschaften (MTA BTK RI), Ungarischen Nationalmuseum, Budapest (MNM) i Archäologischen Institut der Slowakischen Akademie der Wissenschaften, Nitra (SAN AI) i Arheološkog instituta.

Saradnja sa institucijama iz oblasti nauke, prosvete i kulture

Arheološki institut je i u 2015. godini saradivao sa brojnim kućama iz inostranstva, koje su uglavnom nabrojane u prethodnom tekstu, a među kojima su i univerziteti u Kardifu, Edinburgu i Ljubljani, kao i Institut za arheološku prospekciju i virtuelnu arheologiju „Ludwig Boltzmann“ iz Beča. Naučne potrebe su svakako nalagale i plodnu saradnju sa domaćim institucijama, koja se ne ograničava samo na zajedničke programe arheoloških iskopavanja i obradu materijala, već i na druga istraživanja, pre svega u oblasti arheometrije (petrološke, hemijske, fizičko-hemijske analize itd). Tokom 2015. godine, saradivali smo sa nizom institucija, među kojima su: Filozofski fakultet u Beogradu – Odeljenje za arheologiju, Fakultet za fizičku hemiju u Beogradu, Rudarsko-geološki fakultet u Beogradu – Laboratorija za SEM-EDS, Tehnološko-metalurški fakultet u Beogradu, Institut za nuklearne nauke „Vinča“, Institut za ispitivanje materijala IMS, Vizantološki institut SANU, Balkanološki institut SANU, Istorijski institut, Republički zavod za zaštitu spomenika kulture u Beogradu, Zavod za zaštitu spomenika kulture u Nišu, Zavod za zaštitu spomenika kulture u Sremskoj Mitrovici, Narodni muzej u Beogradu, Muzej grada Beograda, Muzej Srema u Sremskoj Mitrovici, Narodni muzej u Kikindi, Zavičajni muzej u Rumi, Narodni muzej u Požarevcu, Narodni muzej u Zaječaru, Zavičajni muzej u Knjaževcu, Zavičajni muzej u Paraćinu, Muzej Krajine u Negotinu, Muzej rudarstva i metalurgije u Boru, Narodni muzej u Nišu, Narodni muzej u Kruševcu, Narodni muzej u Leskovcu, Istraživačka stanica Petnica.

Organizacija naučnih skupova

U 2015. godini, Arheološki institut je učestvovao u organizaciji i domaćinstvu dva naučna skupa:

1. Deveta međunarodna konferencija o mezolitu u Evropi (“The Ninth International Conference on the Mesolithic in Europe – MESO 2015”), održana u Beogradu od 14. do 18. septembra 2015. godine u organizaciji Univerziteta u Beogradu, Narodnog muzeja Beograd, Arheološkog instituta, Univerziteta u Kardifu i Srpskog arheološkog društva;
2. 27. međunarodni simpozijum o glavnim pitanjima rane istorije srednjeg Podunavlja (“GrenzÜbergänge. „Spätrömisch“, „frühchristlich“, „frühbyzantinisch“ als Ka-

tegorien der historisch-archäologischen Forschung an der mittleren Donau (4.–8. Jh. n. Chr) – “Late Roman”, “Early Christian”, “Early Byzantine” as categories in historic-archaeological research at the middle Danube (4th to 8th c. AD). 27. Internationales Symposium Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittleren Donaauraum”), održan u Rumi od 4. do 7. novembra 2015. godine u organizaciji Arheološkog instituta i institucija okupljenih oko istoimenog projekta.

Učešće na skupovima, predavanja, studijska putovanja

Kao i u prethodnim godinama, i tokom 2015. godine saradnici Arheološkog instituta su učestvovali na većem broju naučnih, stručnih i projektnih skupova, držali predavanja i obavljali studijska putovanja u zemlji i inostranstvu (Španija, Nemačka, Švajcarska, Austrija, Slovenija, Hrvatska, Rumunija, Bugarska, Makedonija, Grčka, Rusija).

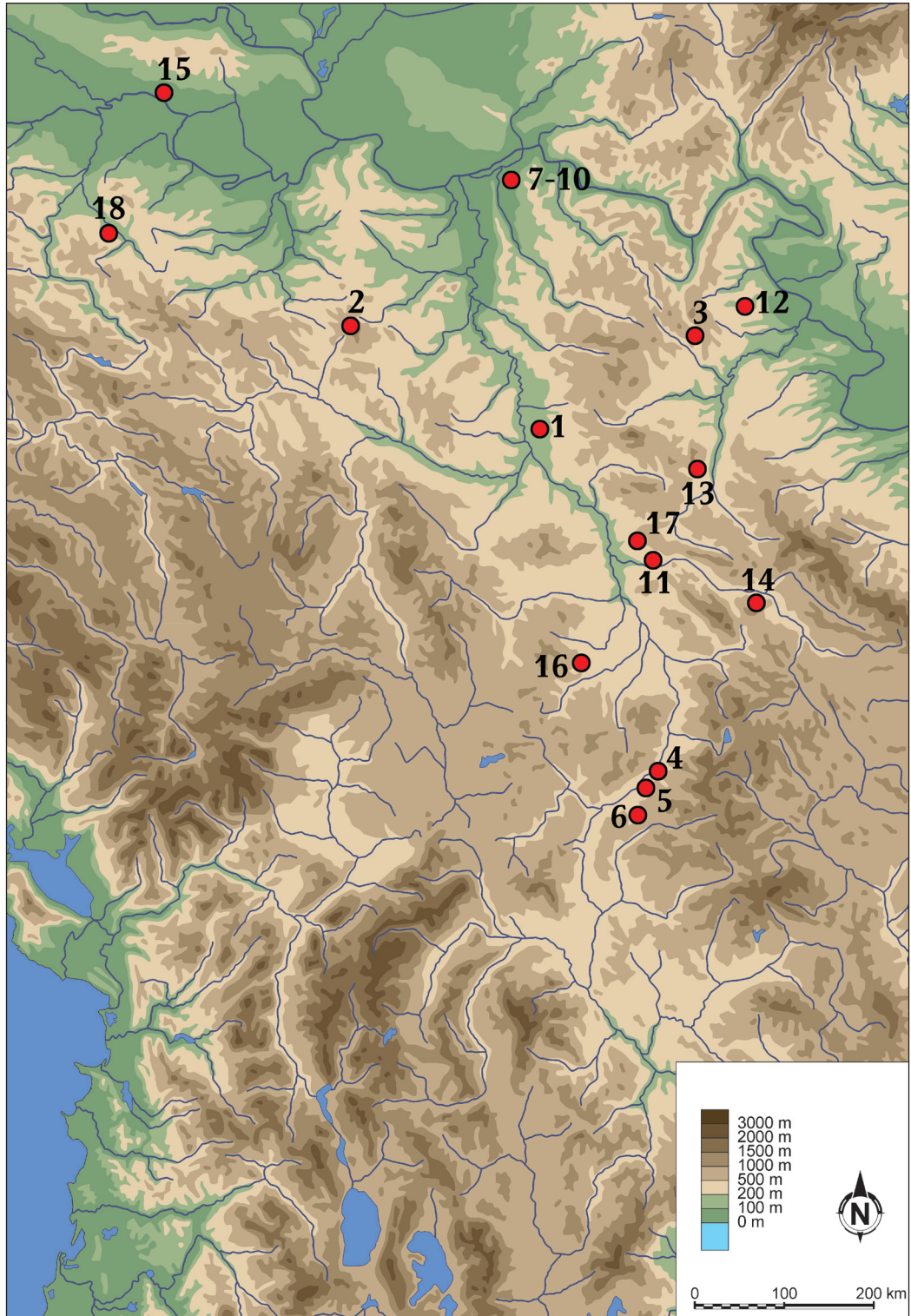
Iskopavanja

Tokom 2015. godine obavljena su brojna arheološka istraživanja. U više slučajeva reč je o nastavku dugogodišnjih programa sistematskih istraživanja, uz stalne programe zaštitnih iskopavanja, pre svega onih na Viminacijumu i u okolini, te nalazišta koja su ugrožena izgradnjom putne infrastrukture. Ipak, kako su glavni poslovi na trasama autoputeva iza nas, to je i broj lokaliteta koje smo istraživali u 2015. nešto manji nego godinu dana ranije:

1. Slatina – Turska česma, Drenovac (Paraćin), sistematska istraživanja u okviru projekta „Stalna arheološka radionica – srednje Pomoravlje u neolitizaciji jugoistočne Evrope“, u saradnji sa Zavičajnim muzejom u Paraćinu, rukovodilac Slaviša Perić. Istraživanje je vršeno sredstvima Ministarstva kulture i informisanja Republike Srbije;
2. Prljuša, Mali Šturac, Rudnik (Gornji Milanovac); sistematska istraživanja u okviru projekta „Prospekcija Malog Šturca: istraživanje praistorijskog rudarstva“, u saradnji sa Muzejom rudničko-takovskog kraja u Gornjem Milanovcu, rukovodilac Dragana Antonović. Istraživanje je vršeno sredstvima Ministarstva kulture i informisanja Republike Srbije i Opštine Gornji Milanovac;
3. Ružana, Banjsko Polje (Bor), istraživanje u saradnji sa Muzejom rudarstva i metalurgije u Boru, rukovodioci Igor Jovanović i Aleksandar Kapuran. Istraživanje je vršeno sredstvima Opštine Bor.
4. Piljakovac, Kržince (Vladičin Han), zaštitno istraživanje u okviru projekta Zaštitnih arheoloških istraživanja na auto-putu E 75 Koridora 10, rukovodilac Aleksandar Bulatović, investiciono istraživanje sredstvima Koridora Srbije d.o.o;
5. Kalčine šume (Vladičin Han), zaštitno istraživanje u okviru projekta Zaštitnih arheoloških istraživanja na auto-putu E 75 Koridora 10, rukovodilac Vojislav Filipović, investiciono istraživanje sredstvima Koridora Srbije d.o.o;
6. Kale – Krševica (Bujanovac), sistematsko istraživanje u okviru projekta „Arheološki lokalitet Kale u Krševici“, u saradnji sa Narodnim muzejom u Beogradu i Narodnim mu-

- zejom u Vranju, rukovodilac Ivan Vranić. Istraživanje je vršeno sredstvima Ministarstva kulture i informisanja Republike Srbije;
7. Viminacium – Više grobalja, Kostolac (Požarevac); zaštitno iskopavanje Arheološkog instituta i Centra za nove tehnologije, rukovodilac Miomir Korać. Istraživanja su vršena sredstvima TE-KO Kostolac;
  8. Viminacium – Amfiteatar, Kostolac (Požarevac); sistematsko istraživanje Arheološkog instituta i Centra za nove tehnologije, rukovodilac Miomir Korać. Istraživanje je vršeno sredstvima Ministarstva kulture i informisanja Republike Srbije i Centra za nove tehnologije;
  9. Viminacium – Rit, Kostolac (Požarevac); zaštitno iskopavanje Arheološkog instituta i Centra za nove tehnologije, rukovodilac Miomir Korać. Istraživanja su vršena sredstvima TE-KO Kostolac;
  10. Viminacium – Pećine, Kostolac (Požarevac); zaštitno iskopavanje Arheološkog instituta i Centra za nove tehnologije, rukovodilac Miomir Korać. Istraživanja su vršena sredstvima TE-KO Kostolac;
  11. Mediana (NIŠ), sistematska istraživanja u saradnji sa Narodnim muzejom u Nišu i Republičkim zavodom za zaštitu spomenika kulture u Beogradu, rukovodilac Nadežda Gavrilović Vitas. Istraživanje je vršeno sredstvima Ministarstva kulture i informisanja Republike Srbije.
  12. Vrelo – Šarkamen (Negotin), sistematsko istraživanje u okviru projekta „Vrelo–Šarkamen, arheološka istraživanja, prezentacija i promocija”, u saradnji sa Muzejom Krajine u Negotinu i Zavodom za zaštitu spomenika kulture u Nišu, rukovodilac Sofija Petković. Istraživanje je vršeno sredstvima Ministarstva kulture i informisanja Republike Srbije, Muzeja Krajine u Negotinu i Opštine Negotin;
  13. Timacum Minus – nekropola Slog, Ravna (Knjaževac); sistematsko istraživanje u okviru projekta “Arheološka istraživanja, prezentacija i promocija rimskog utvrđenja i grada Timacum Minus u Ravni kod Knjaževca”, u saradnji sa Zavičajnim muzejom u Knjaževcu, rukovodilac Sofija Petković. Istraživanje je vršeno sredstvima Ministarstva kulture i informisanja Republike Srbije i Opštine Knjaževac.
  14. Begov most – Staničenje (Pilot), zaštitno istraživanje u okviru projekta Zaštitnih arheoloških istraživanja na auto-putu E 80 Koridora 10 - istočni krak, rukovodilac Sofija Petković, investiciono istraživanje sredstvima Koridora Srbije d.o.o;
  15. Sirmium – Lokalitet 85 (Sremska Mitrovica); sistematsko istraživanje u saradnji sa Muzejom Srema u Sremskoj Mitrovici, rukovodioci Ivana Popović i Stefan Pop-Lazić; istraživanja vršena sredstvima Ministarstva kulture i informisanja Republike Srbije;
  16. Caričin grad – Štulac (Lebane); sistematska istraživanja u okviru projekta „Srpsko-francusko-nemačka arheološka istraživanja u oblasti Caričinog grada“, u saradnji sa Narodnim muzejom u Leskovcu, Centre national de la recherche scientifique (CNRS,

Francuska), i Römisch-Germanisches Zentralmuseum Mainz (RGZM, Nemačka), rukovodioci Vujadin Ivanišević, Bernard Bavant i Rainer Schreg. Istraživanja su vršena sredstvima Ministarstva kulture i informisanja Republike Srbije, francuskog i nemačkog partnera.

17. Velika humska čuka, Hum (Niš), sistematsko istraživanje u okviru projekta „Arheološka istraživanja na lokalitetu Bujanj u Novom Selu i Velika humska čuka u Humu kod Niša“, u saradnji sa Narodnim muzejom u Nišu, rukovodilac Aleksandar Bulatović. Istraživanje je vršeno sredstvima Ministarstva kulture i informisanja Republike Srbije, Grada Niša i Gradske opštine Crveni Krst;
18. Gradac, Cikote (Loznica); sondažno iskopavanje u okviru projekta “Archaeological Investigation of the Settlement Systems, Burials, and Mining Resources in the Bronze Age of Northwestern Serbia”, u saradnji sa Brooklyn College, New York, rukovodioci Artur Bankof i Aleksandar Bulatović. Istraživanje je vršeno sredstvima Ministarstva kulture i informisanja Republike Srbije i Bruklin koledža;
19. Autoput E75, Koridor 10, arheološki nadzor, rukovodioci Aleksandar Bulatović i Vojislav Filipović, sredstvima Koridora Srbije d.o.o.
20. Autoput E80, Koridor 10, arheološki nadzor, rukovodioci Aleksandar Bulatović i Dragan Milanović, sredstvima Koridora Srbije d.o.o.

Izdavačka delatnost

Izdavačka aktivnost Arheološkog instituta je u 2015. godini po obimu pratila produkciju ostvarenu tokom nekoliko prethodnih godina, koje je obeležila štednja u državnom budžetu. Održana je dinamika izlaženja našeg glavnog glasila, Starinara, a odštampan je i jedan međunarodni zbornik u seriji posebnih izdanja, u saizdavaštvu i integralno na engleskom jeziku, još jedna knjiga iz edicije Arheološka građa Srbije i nova knjiga iz serije Viminacium.

Periodika

- Стари́нар (нова серија) LXV (2015) (уредник Миомир Кораћ) – 239 стр., илустр.; 30 cm, YU ISSN 0350-0241
- Arheologija i prirodne nauke = Archaeology and science 10 (2015) (glavni i odgovorni urednik Miomir Korać) 274 str.: ilustr.; 28 cm. ISSN 1452-7448

Seriya Posebna izdanja (Monographs)

- Vujadin Ivanišević, Tatjana Veljanovski, David Cowley, Gregorz Kierszys, Ivan Bugarski (eds.), Recovering Lost Landscapes – Belgrade: Institute of Archaeology (Monographs; 58); Aerial Archaeology Research Group (Occasional Publication No. 6), 2015. – 169 str.: ilustr.; 30 cm. – ISBN 978-86-80093-99-4

Ostala izdanja

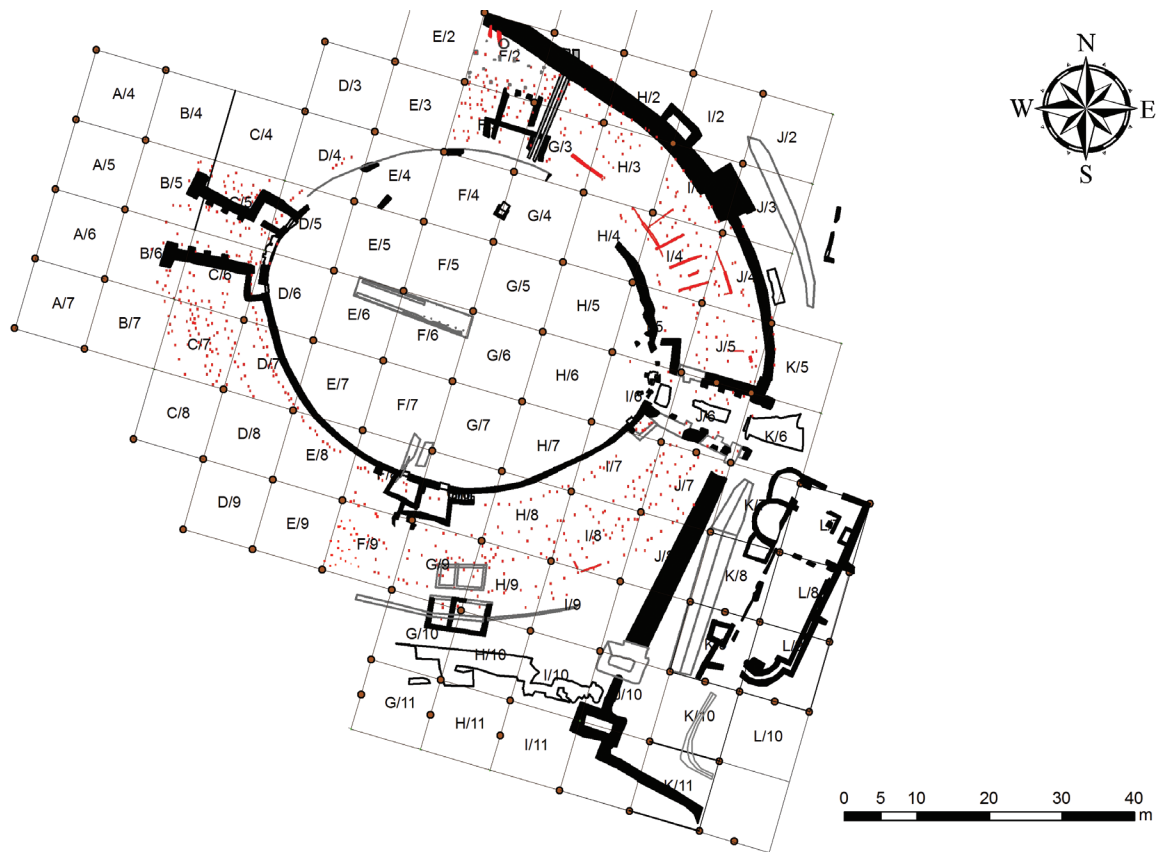
- Александар Капуран, Александар Булатовић, Игор Јовановић, Бор и Мајданпек, културна стратиграфија праисторијских локалитета између Ђердапа и Црног Тимока – Београд: Археолошки институт; Бор, Музеј рударства и металургије. – 255 стр. : илустр.; 30 см. – (Грађа / Археолошки институт; бр. 9), ISBN 978-86-80093-95-6
- Mirjana Vojvoda, Nemanja Mrđić, Nalazi novca sa viminacijumske nekropole Više grobalja i njihova uloga u pogrebnom ritualu – Beograd : Arheološki institut. – 402 str. : ilustr. ; 28 cm. – (Viminacijum ; knj. 4), ISBN 978-86-6439-000-2

Bibliotečka razmena

Biblioteka Arheološkog instituta je u 2015. godini putem razmene i poklona pribavila ukupno 390 novih publikacija, od čega 190 monografija i 200 svezaka periodike. Već uobičajeno primećujemo da se smanjuje godišnji priliv publikacija, što se u 2015. godini naročito odnosi na časopise, dok je monografija stiglo nekoliko više nego prethodne godine. Glavni problem i dalje leži u nemogućnosti vršenja redovne bibliotečke razmene poštom.

Redakcija

Slika 1 – Osnova amfiteatra

Snežana Nikolić, Arheološki institut Beograd
 Ljubomir Jevtović, Arheološki institut Beograd
 Goran Stojić, Centar za nove tehnologije Beograd
 Dragana Rogić, Arheološki institut Beograd

ARHEOLOŠKA ISTRAŽIVANJA PROSTORA VIMINACIJUMSKOG AMFITEATRA U 2015. GODINI¹

Sistematska arheološka istraživanja amfiteatra vrše se u kontinuitetu od 2007. godine. Cilj iskopavanja vođenih u 2015. godini je bio da se istraže u potpunosti celine otkrivene tokom prethodne kampanje (Nikolić *et al.* u štampi), te su radovi u manjem obimu bili vršeni u jugozapadnom delu amfiteatra, dok je većim delom istraživani prostor jugoistočno od objekta (sl. 1).²

Slika 2 – Jugozapadni deo amfiteatra

¹ Članak predstavlja rezultat rada na projektu IRS – Viminacijum, rimski grad i legijski vojni logor – istraživanje materijalne i duhovne kulture, stanovništva, primenom najsavremenijih tehnologija daljinske detekcije, geofizike, GIS-a, digitalizacije i 3D vizualizacije (III 47018) Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

² Istraživanja se odvijaju pod rukovodstvom Miomira Koraća i Snežane Golubović, dok su članovi stručnog tima Snežana Nikolić, Ivan Bogdanović, Ljubomir Jevtović, Goran Stojić i Željko Jovanović, uz povremeno učešće stručnjaka i studenata različitih profila. Rezultati dosadašnjih istraživanja objavljeni su u više radova: Nikolić, Bogdanović 2012; 2015; Nikolić *et al.* 2014a; Nikolić *et al.* 2014b; Nikolić, E., Bogdanović 2012; Rogić, Bogdanović 2012; Bogdanović, Vujović 2015.

Jugozapadni deo amfiteatra

U jugozapadnom delu objekta istražene su jame sa ukopima, koje predstavljaju ostatke drvenih stubova tribina amfiteatra. Na osnovu njihovih oblika i dimenzija može se zaključiti da su stubovi, kao i u ranije istraženim delovima tribina, bili kvadratnog ili pravougaonog preseka, dimenzija 0,20 m x 0,20 m ili 0,25 m x 0,25 m, odnosno 0,40 m x 0,30 m. Stubovi su raspoređeni u četiri lučna niza paralelna sa ogradnim zidom arene (sl. 2). Raspored i međusobni odnos ukopa i jama, kao i pregled pokretnog arheološkog materijala, ukazuju na postojanje dve osnovne faze izgradnje: stariju, kada je amfiteatar bio izgrađen od drveta, i mlađu fazu u kojoj je za izgradnju zidova objekta korišćen kamen, a za trbine drvo.

Slika 3 – Objekti, pogled sa severoistoka

Prostor jugoistočno od amfiteatra

Jugoistočno od amfiteatra i dalje od istočnog bedema grada (*extra muros*), otkrivena su dva objekta, podignuta na istom prostoru. Objekti su identične orijentacije, severoistok-jugozapad, i slične osnove, sa apsidama na jugozapadnoj strani (sl. 3). Pružaju se paralelno sa istočnim bedemom grada, koji delom predstavlja i ogradni zid amfiteatra, kao i rovom istočno od bedema. Severozapadni ugao objekta je upravan na južni zid istočnog ulaza amfiteatra, na udaljenosti od 6 m. Zapadni delovi objekata su većim delom devastirani usled nestabilnosti terena, jer se na zapadnoj strani prostora iznad kojeg su izgrađeni nalazio veliki ukop nepravilnog oblika, dužine

oko 16 m u pravcu jugozapad-severoistok, širine oko 5,50 m i dubine od 1,20 m u jugozapadnom i oko 2,50 m u severoistočnom delu.

Stariji objekat je pravougaone osnove sa apsidom na jugozapadu, spoljašnjih dimenzija 18 m x 8,50 m. Građen je od lomljenog ramskog škriljca vezanog malterom, a mestimično je korišćena i opeka. Unutrašnji zidovi su bili omalterisani, o čemu svedoče slojevi maltera očuvani uglavnom na zapadnoj strani istočnog zida. Širina zidova iznosi 0,55 m, a njihova maksimalna visina, sačuvana u manjim segmentima, je 0,50 m. Objekat je fundiran u zdravici, a s obzirom da je teren u prirodnom padu od jugoistoka ka severozapadu, visina temljene zone je od 0,60 do 0,80 m.

Slika 4 – Pregradni zidovi starijeg objekta

Pravougaoni prostor objekta je verovatno bio podeljen na tri „broda“, pri čemu je centralni bio širine 4 m, a bočni po 2 m. Delimično je očuvan samo istočni pregradni zid, čija dužina iznosi 2,30 m, a širina 0,25 m (sl. 4). Sudeći prema sačuvanim ostacima, pregradni zid je u donjem delu bio od gline i omalterisan sa obe strane. Apsida na južnom kraju objekta je širine 4,50 m i dubine 2,50 m, zid apsida je širok oko 0,70 m, a njegova maksimalna sačuvana visina iznosi 1,20 m.

Na unutrašnjem licu zida apsida sačuvano je pet slojeva maltera (sl. 5a-b). Prva tri sloja nisu imala slikani sadržaj (osim tragova curenja boje), te su uklonjeni. Četvrti sloj čini slikarstvo na beloj površini maltera sa crvenom nepravilnom kružnom dekoracijom u donjoj zoni, dok se u gornjem desnom uglu nalazi kružna dekoracija slikana roze bojom i ovičena crnom linijom

– „obluci“. Taj sloj je konzervatorskim postupkom skinut i prenesen u atelje. Dekoracija petog sloja, slikana različitim oker i crvenim tonovima, oponaša mermernu oplatu. Poslednji, odnosno najstariji sloj je ostavljen na zidu *in situ* zbog znatnih oštećenja.

Slika 5a – Položaj fresaka u apside

Slika 5b – Slojevi fresaka na zidu apside

U centralnom delu apside, uz sam zid se nalazi ispust, tj. postament četvoro-ugaone osnove sa konkavnim kraćim stranama, zidan od redova opeka vezanih krečnim malterom. Dužina postamenta iznosi 2 m, širina 1/1,10 m, a sačuvan je u visini od 0,40 m. Na osnovu tragova maltera na zidu apside, konstatovano je da je njegova puna visina verovatno iznosila 0,95 m. Na postamentu su otkrivena i dva sloja freskoslikarstva, koja su delimično očuvana na čeonjoj i na istočnoj strani (sl. 5a). Zbog nemoćnosti konzervacije na terenu, oba sloja su skinuta sa zida i preneti u atelje na dalji tretman. Motive obe faze freskoslikarstva čeonog dela predstavljaju „obluci“ različitih dimenzija, s tim što se razlikuju podloge na kojima su slikani. Na prvom sloju maltera pozadina je oker, dok je na drugom sloju zelene boje. Na istočnoj strani postamenta prvi sloj je u velikoj meri bio uništen i na njemu nije uočen slikani sadržaj, dok je na beloj malternoj podlozi drugog sloja freskoslikarstva dekoracija izvedena u vidu kapljica, prskanjem različitih boja. Ispred apside nađeni su slojevi fresaka sa linearnom dekoracijom, kao i delovi sa natpisom u crvenoj boji na beloj podlozi maltera (sl. 6).

Slika 6 – Delovi fresaka sa natpisom

Sl. 7a, b – Ostaci stuba i slojevi fresaka

Severno od apsida, otkriveni su devastirani ostaci, najverovatnije stuba, o čemu svedoči oslikani malter sa karakterističnim zakrivljenjima (sl. 7a). Fragmenti su se ranije obrušili sa zida i nađeni su u više slojeva koji su preneti u atelje i konzervirani (sl. 7b). Od slikane dekoracije uglavnom se mogu uočiti crvene bordure, kao i zeleni floralni ukrasi.

Mlađi objekat je podignut na istom prostoru, uokvirujući stariji, na udaljenosti od 0,3 m, odnosno na 0,5 m u apsidalnom delu. Dužina objekta je 20 m, a širina u centralnom delu iznosi 10 m. Jugozapadni deo objekta predstavlja pravougaoni prostor – prostorija dužine 15,50 m i širine 9 m, sa apsidom na jugozapadnom zidu širine 6 m i dubine 5 m. Može se samo pretpostaviti da je pravougaoni prostor, kao i kod starijeg objekta, bio podeljen na tri „broda“. Za razliku od starijeg, u severoistočnom delu mlađeg objekta se uočava prostor kvadratnog oblika, unutrašnjih dimenzija 9 m x 9 m. Na severozapadnom zidu objekta se nalazi još jedna apsida, sa dve bočne prostorije severno i južno, istražene 2012. godine

Slika 8 – Prostor južno od objekata

(Nikolić *et al.* 2014a: 61). Apsida je širine 5 m i dubine 3,30 m. Severna prostorija je nepravilnog oblika, dimenzija 3,50 m x 2,80 m, dok je južna prostorija četvorougaoone osnove, površine 2,95 m x 2,55 m. Između severne prostorije i severoistočnog dela objekta je prolaz širine 2 m, a identičan prolaz je otkriven na naspramnom, jugoistočnom zidu. Na severoistočnoj strani objekta je konstatovan prolaz širine 3 m, najverovatnije glavni ulaz. Unutar objekta uočeno je više kasnijih pregradnji, poput prostorije pravougaone osnove uz istočni zid, dimenzija 1 m x 1,5 m.

Objekat je izgrađen od lomljenog kamena i horizontalno postavljenih opeka, vezanih malterom. Izuzetak čini severoistočni zid na kome se nalazi pomenuti ulaz u objekat, koji je građen od masivnih kamenih blokova. Širina zidova je 0,55 m, sa izuzetkom zida apsida čija širina iznosi 0,70 m i zida od kamenih blokova širine 0,80 - 0,85 m. Zidovi su sačuvani u visini koja varira od 0,35 m do 1,25 m. Unutrašnjost objekta bila je više puta maltrisana, o čemu svedoče dva do tri sloja maltera. Nad većinom zidova vezanih malterom nalazio se suhozid od lomljenog kamena i opeke, koji predstavlja najmlađu fazu izgradnje. Krovna konstrukcija je najverovatnije bila na dve vode, na šta nam ukazuje intenzivan šut od ulomaka tegula i imbreksa, sačuvan kako sa spoljne strane, tako i unutar objekta.

Na spoljnoj strani severnog dela istočnog zida objekta, a naspram zapadne apsida i bočnih prostorija, otkriveni su delovi zidova koji zalaze u profil. Na osnovu rasporeda i dimenzija, možemo pretpostaviti da, kao i u zapadnom delu, oni formiraju apsidu i bočne prostorije. Uz to, na

spoljnoj strani središnjeg dela istog zida, otkriveno je još nekoliko zidova, kao i popločanje, koji takođe zalaze u profil. Istočno od jugoistočnog dela objekta istraženo je šest grobova konstruisanih od opeka i tegula.

Južno od objekata, ispitan je zapadni deo prostora koji je tokom druge polovine 2. veka najverovatnije služio kao đubrište. Kao i u ranije istraženom istočnom delu (Nikolić *et al.* u štampi) i u zapadnom se javljaju tragovi gorenja – garež, ugarci drveta, pepeo i zapečena zemlja, između kojih je sloj gline debljine od 0,05 do 0,50 m (sl. 8). Brojni su nalazi životinjskih kostiju, uglavnom nagorelih, kao i fragmenti keramike, među kojima su zastupljeni i delovi istih posuda nalazeni na različitim dubinama. Pomenuti prostor je površine oko 38 m² i dubine 3 do 5 m.

Slika 9 – Nalazi od mermera

* * *

Kako je već napomenuto, opisani objekti su građeni i korišćeni u različitim periodima. Na osnovu pregleda pokretnog materijala, prevashodno numizmatičkog, može se zaključiti da je stariji objekat izgrađen tokom 2. veka, a mlađi u trećoj četvrtini 3. veka. Veoma slične osnove i dimenzije, te isti izbor lokacije, dozvoljavaju pretpostavku da je mlađi objekat imao istu ulogu kao i stariji. Brojni nalazi od mermera – delovi skulptura, među kojima je za sada identifikovana boginja Fortuna, zatim ikona Podunavskog konjanika, kao i nekoliko reljefnih ploča (na jednoj su predstavljeni Sol i Luna), upućuju na sakralni karakter (sl. 9). Izvesno je da je mlađi objekat obnovljen tokom 4. veka, u tehnici suhozida. Pomenuti nalazi od mermera tada su iskorišćeni kao spolije, što možda ukazuje na drugačiju funkciju obnovljenog objekta. Istom periodu, odnosno najmlađoj fazi datovanoj u 4. vek, pripadaju i grobovi jugoistočno od objekta.

Nakon završenih istraživanja, izvesno je da je najveći deo prostora jugoistočno od amfiteatra bio sakralnog karaktera. S obzirom na položaj i udaljenost objekata od amfiteatra, kao i vreme njihovog korišćenja, možemo zaključiti da je održavanje rituala u njima bilo vezano upravo za događanja u amfiteatru. Mnoga pitanja koja se odnose na faze izgradnje i korišćenja kako starijeg tako i mlađeg objekata, kao i njihovog međusobnog odnosa, za sada ostaju otvorena. S druge strane, možemo pretpostaviti da je prostor između jugoistočnog dela tribina amfiteatra i objekata, istražen 2012–2013. godine sa preko 1.000 nalaza kadionica, oko 200 lampi različitih tipova i više od 50 terakota, bio u vezi sa starijim objektom. Odgovore na pomenuta, ali i na druga pitanja, pružiće detaljnija analiza stratigrafskih podataka, obrada pokretnog materijala, kao i nalaženje paralela sa sličnim objektima.

Bibliografija:

Bogdanović, Vujović 2015 – I. Bogdanović, M. Vujović, The terracotta lamp in the shape of a gladiator's helmet from the Viminacium amphitheatre, *Arheološki vestnik* 66, 317-331.

Nikolić, Bogdanović 2012 – S. Nikolić, I. Bogdanović, Istraživanja viminacijumskog amfiteatra u toku 2011. godine, u: V. Bikić, S. Golubović, D. Antonović (ur.), *Arheologija u Srbiji. Projekti Arheološkog instituta u 2011. godini*, Beograd 2012, 42-45.

Nikolić, Bogdanović 2015 – S. Nikolić, I. Bogdanović, Recent excavations on the amphitheatre of Viminacium (Upper Moesia), in: L. Vagalinski, N. Sharankov (eds.), *Limes XXII. Proceedings of the XXIInd International Congress of Roman Frontier Studies held in Ruse, Bulgaria (September 2012)*, Sofia 2015, 547-555.

Nikolić et al. 2014a – S. Nikolić, I. Bogdanović, Lj. Jevtović, Arheološka istraživanja viminacijumskog amfiteatra u 2012. godini, u: D. Antonović, S. Golubović, V. Bikić (ur.), *Arheologija u Srbiji. Projekti Arheološkog instituta u 2012. godini*, Beograd 2014, 58-61.

Nikolić et al. 2014b – S. Nikolić, I. Bogdanović, Lj. Jevtović, G. Stojić, Arheološka istraživanja viminacijumskog amfiteatra u 2013. godini, u: D. Antonović (ur.) *Arheologija u Srbiji. Projekti Arheološkog instituta u 2013. godini*, Beograd 2014, 48-52.

Nikolić et al. u štampi – S. Nikolić, Lj. Jevtović, G. Stojić, Arheološka istraživanja prostora viminacijumskog amfiteatra u 2014. godini, u: I. Bugarski, N. Gavrilović Vitas, V. Filipović (ur.), *Arheologija u Srbiji. Projekti Arheološkog instituta u 2014. godini*, Beograd, u štampi.

Nikolić, E., Bogdanović 2012 – E. Nikolić, I. Bogdanović, Proučavanje maltera iz viminacijumskog amfiteatra kao osnova za njegovu buduću konzervaciju i restauraciju, u: V. Bikić, S. Golubović, D. Antonović (ur.), *Arheologija u Srbiji. Projekti Arheološkog instituta u 2011. godini*, Beograd 2012, 58-61.

Rogić, Bogdanović 2012 – D. Rogić, I. Bogdanović, Slikana dekoracija zida arene amfiteatra u Viminacijumu, u: V. Bikić, S. Golubović, D. Antonović (ur.), *Arheologija u Srbiji. Projekti Arheološkog instituta u 2011. godini*, Beograd 2012, 46-49.